

ЕВПОРАДА РЕНЕССАНСНИНГ ПАЙДО БЎЛИШИ ВА УНГА ШАРҚНИНГ ТАЪСИРИ

<https://doi.org/10.53885/edinres.2022.5.5.004>

*Элимов Лочин Шавкатович,
Самарқанд давлат университетининг “Жаҳон тарихи” кафедраси
ўқитувчиси*

Аннотация. Европада ренессанс Италияда ҳудудда пайдо бўлган. Унинг вужудга келишига бу ҳудуддаги сиёсий ва иқтисодий вазият сабаб қилиб кўрсатилади. Италия шаҳарларининг Ўрта Ер денгизи бўйлаб эркин ҳаракат қилиши, Осиёнинг Ғарбий ҳудудларига тез-тез ташиф буюриши ҳам ренессанснинг вужудга келишига имкон яратган. Амир Темурнинг Яқин Шарқ ҳудуддаги ҳарбий ҳаракатлари ҳам маълум манода Италия ренессансининг гуллаб яшнашига турти бўла олган. Мақолада Европа ренессансига Шарқни янада аниқ айтадиган бўлсак Амир Темур ва темурийларнинг тасъири тадқиқ қилинган.

Калит сўзлар: Ренессанс, Италия, Шарқ, Зиж, “Кичик изоҳ”, Истанбул

ВОЗНИКНОВЕНИЕ РЕНЕССАНСА В ЕВРОПЕ И ВЛИЯНИЕ НА НЕГО ВОСТОКА

*Элимов Лочин Шавкатович,
Преподаватель кафедры «Всемирная история» Самаркандского
государственного университета.*

Аннотация. Ренессанс в Европе зародился на территории Италии. Причиной его появления является политическая и экономическая ситуация в регионе. Свободное перемещение итальянских городов по Средиземноморью, а также частые посещения западных областей Азии также способствовали возникновению эпохи Возрождения. Военные действия Амира Темура на Ближнем Востоке также способствовали процветанию итальянского Возрождения. В статье рассматривается влияние Амира Темура и Темуридов на возрождение Европы, в частности Востока.

Ключевые слова: Ренессанс, Италия, Восток, Зидж, «Маленький комментарий», Стамбул

THE EMERGENCE OF THE RENAISSANCE IN EUROPE AND THE INFLUENCE OF THE EAST ON IT

*Elimov Lochin Shavkatovich.
Teacher of the department «World of history» of Samarkand State University*

Abstract. The renaissance in Europe originated in the territory of Italy. The reason for its emergence is the political and economic situation in the region. The free movement of Italian cities across the Mediterranean, as well as frequent visits to the western regions of Asia, also contributed to the emergence of the Renaissance. Amir Temur's military actions in the Middle East also contributed to the prosperity of the Italian Renaissance. The article examines the influence of Amir Temur and the Temurids on the European renaissance, more specifically the East.

Keywords: Renaissance, Italy, East, Zij, “Small comment”, Istanbul

Кириш. Ренессанс атамаси 1550-йилда биринчи марта Жорж Вазарининг “Машхур санъаткорлар ҳаётидан лавҳалар” китобида келтирилган. Жорж Вазарининг ўзи италиялик рассом бўлиб, у ренессанс атамасини италиялик

Жотто ижодига нисбатан кўллаган [1]. Ренесанс атамаси лотинча “renassi” сўздан олинган бўлиб маъноси “қайта туғилиш” ёки “уйғониш” маъноси англатади. Унинг фикрича, ўрта асрлар давридан сўнг маданият ва санъатнинг диққат марказига инсон ва унинг ижтимоий ҳаётдаги тутган ўрнининг ошиши уйғониш белгисининг асоси бўлиб хизмат қилган.

Уйғониш даври Италияда вужудга келганлиги ҳам бежиз эмас эди. Италиянинг Шарқ давлатлари билан савдо-сотик алоқаларининг кучайиши, унинг бу ердаги халқлар маданияти билан яқиндан танишиш имконини ҳам оширган. Шу билан биргаликда Италия шаҳар-республикаларининг савдо-сотик натижасида йилдан-йилга бойиши, бу ерда феодал муносабатларнинг заифлиги буржуазия вакиллариининг мавқеини ошишига сабаб бўлган. Ташқи савдо-сотик натижасида катта бойликка эга бўлган буржуазия вакиллари эндиликда ўзларининг кундалик ҳаёт тарзини диний эмас, балки дунёвий тарзига мослаштиришга ҳаракат қила бошлаган. Буржуазия вакиллари эндиликда ҳаётни чиройли қиладиган санъатга ўз эътиборларини қарата бошлаган. Бундай жараён Италиянинг Флоренция, Пиза, Сиена, Генуя, Милан ва Венецияда эрта намоён бўлди. Бу шаҳарларда яшаётган бойлар санъатни ривожлантириш учун ўз маблағларини ҳам аямаган. Шу сабабли Европада биринчи бўлиб Италия шаҳар-давлатлари ўрта асрларнинг узок вақт ҳукм сурган биқикликни парчалаб ташлай олган.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Мақолада маълумотларни келтиришда асосий эътибор хорижий тиллардаги адабиётлардан фойдаланилди. У адабиётларда келтирилган маълумотлар танқидий таҳлил қилинган.

Тадқиқот методологияси. Мақолада *malumotlarni tanqidiy va qiyosiy tahlil* методларидан фойдаланилган. Уйғониш даврида ижод қилган санъат вакиллариини кейинги давр тадқиқотчилари “гуманистлар”, улар олға сурган ғоялар “гуманизм” деб атаганлар. Уйғониш даври вакиллари дунё ва инсоннинг яратилишидаги диний таълимотни бутунлай инкор қилмади, балки дунё белгиланган қонунларга мувофиқ бунёд бўлганлигини тасдиқлади.

Таҳлил ва натижалар. Уйғониш даврини Европа тарихчилар тўртга бўлади:

1. XIII-XIV асрлар-Уйғониш даври арафаси
2. XV асрлар-Илк уйғониш даври
3. XV аср 2-ярими-XVI аср биринчи ярими-Ривожланган уйғониш даври
4. XVI аср 2-ярими-Сўнгги уйғониш даври.[2]

Бу давр Европанинг барча давлатларида бир хил кечмаган. Мисол сифатида Германияда сўнгги уйғониш, Нидерландияда бўлса ривожланган уйғониш давр бўлмаган[1].

Ренессанс даври Европада янги маданиятни яратди. Бу яратилган маданият нафақат динга шу билан биргаликда илм ва фаннинг илғор ютуқларига таянган. Натижада бу даврида Европанинг ривожланган маданиятда туб бурилиш даври бошланди. Маданиятдаги бу бурилиш ўз навбатида илм-фан ва техника соҳасида эришилган ютуқлар таъсири остида содир бўлган.

Проторенессанс асосан Италиянинг Флоренция шаҳрида барқ уриб ривожланди. Бу шаҳар минтақадаги йирик хунармандчилик ва савдо-сотик маркази бўлган. Шунинг учун Флоренцияда ренессанс вужудга келиши учун барча имкониятлар мавжуд бўлган.

Ренессанс маданиятининг асосий тарғиб қиливчилар шаҳар аҳолисининг юқори қатламлари, йирик ишбилармонлар, зиёлилар, черков монастрларнинг демократик вакиллари бўлганлар. Улар инсонпарварлик ғояларини тарғиб

қилиш билан биргаликда ўзлари учун асос қилиб қадимги юнон маданиятини олганлар.

Ренессанснинг Европадаги илк номоёндалари: Данте Алигери (1265-1321), падуялик Марсили (1278-1348), Франческо Петрарка (1304-1374), Жованни Бокаччо (1313-1375), Георгиос Геристос (1360-1425), Марсилло Фичибе (1422-1495), Пико Делла Мирандола (1463-1495) кабиларни келтириб ўтишимиз мумкин.[6]

Юқорида номлари санаб ўтилган шахслардан Данте Алигери илк ренессанс даврининг кўзга кўринган машхур шоири, файласуфи ва сиёсий арбобидир. У ёшлигида диний мактабда таълим олган. Айрим маълумотларга қараганда Данте Балония университетида таҳсил олган. Бутун ҳаёти давомида у фалсафа, ахлоқ, илоҳий тарих ва мантиқ фанларини мукамал ўрганган. Унинг илмий дунёқарашини шаклланишида фақат Европа эмас, шарқнинг таъсири ҳам катта бўлган. У асосан шарқ мутафаккирларидан Ал-Фаробий, Ибн Сино ва Ибн Рушдлар асарларига жуда кўп мурожаат қилган. Дантеда бу мутафаккирлар асарларини мукамал ўрганиш натижасида ўзига хос илмий дунёқараш шаклланган.

Данте Флоренциянинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида фаол иштирок этиши натижасида, 1302-йилда юқори табақанинг тазйиқи билан ўз она шаҳрини ташлаб кетиб, ҳаётининг 19 йилини сарсон-саргардонликда ўтказишига мажбур бўлган. Узоқ саргардон ҳаётдан кейин 1321-йил 14-сентябрда Равеннада вафот этган [1].

Унинг жаҳон маданиятига катта ҳисса қўшган асарлари “Янги ҳаёт”, “Фалсафа ёрдамида овуниш ҳақида рисола”, “Базм”, “Монархия, “Илоҳий комедия” ларни келтиришимиз мумкин. Дантенинг бу асарларини Шарқ фалсафий тафаккурини Ғарбга ёйилишида ҳиссаси каттадир. [1]

Дантега шон-шухрат келтирган буюк асар- “Илоҳий комедия” дир. Бу асар ўрта аср адабиётида кенг тарқалган нарғи дунёни ҳаёлан кўриш, башорат қилиш жанрида ёзилган. Дантенинг асарлари Европа ренессансига дебоча вазифасини ўтаган десак хато қилмаган бўламиз.

Дантедан кейин ўзининг асарлари билан ренессансни тараққий қилишига ўз ҳиссасини қўшган ижодкорлардан яна бири бу Франческо Петраркадир. У 1304-йилнинг 20-июлида Италияда туғилган. Петрарка ҳуқуқ соҳаси бўйича таълим олган. 1374-йил 19-июлида Падуя яқинидаги Аркуа шаҳрида вафот этган.

Франческо Петрарка ўзидан ажойиб илмий мерос қолдирган. Унинг 1342-1343-йилларда лотин тилида ёзилган “Оламдан ҳазар қилиш ҳақида” фалсафий тарақати, 1374-йилда нашр қилинган “Авлодларга мактуб” биографик асари, 1339-1342-йилларда лотин тилида ёзилган “Африка” поэмаси, 1374-йилда ёзилган “Республика ҳақида” ва қолган бошқа асарлари ренессанснинг барқ уриб ривожланишига ижобий таъсир ўтказа олган[1].

Петрарка ўз асарларида инсон ва унинг қадр-қиммати, тақдири ҳақида кўп бош қотирган. Франческо Петраркани замондошлари “биринчи гуманист” ёки “гуманизмнинг отаси” деб атаганлар. Унинг бундай ном олишига инсон ва унинг руҳий ҳолати ҳақида кўп қизиққанлиги сабаб бўлган.

Петрарка антик замон маданиятига мурожаат қилар экан, унга тарихийлик нуқтаи назари билан қараган. У антик дунёдан қолган бойликларни эмас асарларни қадрлаш керак деган фикрга келган.

Петрарка ўз даври учун анча художўй инсон сифатида қаралган. Лекин у

бошқа диндорлардан фақри ўз соҳасини яхши билган. У ҳар доим инсон ўз истеъдодини эркин намоён қилиши керак деб ҳисоблаган. Бундан ташқари Петрарка Европа адабиётида лирика жанрининг асосчиси ҳисобланган.[7]

Илк ренессанс намоёндалари ичида Жованни Бакаччо ҳам анчагина сезиларли ўрин қолдирган. У ҳам ўз замондошлари каби инсоннинг улуғлаш ва унинг фазилатларига алоҳида эътибор қаратиш керак деган тўхтама келган.

Европа ренессанси даврида адабиёт билан бир вақтда санъат соҳасида ҳам жуда кўплаб ижодкорлар шуғулланган. Шулар қаторида Николо Пизанно, Арналфо ди Камбио, Микеланжело Буонаротти, Бенвенуту Челлини, Леонардо да Винчи, Рафаел Санти ва яна бошқаларни мисол қилиб келтириб ўтишимиз мумкин[4].

Умуман юқорида номлари санаб ўтилган ижодкорлар ўз асарлари билан Европа ренессансининг ривожланишига катта туртки берган. Уларнинг сай-ҳаракатлари натижасида ўрта асрлар маданиятида ҳақиқий инқилоб даври бошланган. Маданиятда бошланган бу ўзгаришлар кейинчалик, ижтимоий ва сиёсий ҳаётга ҳам ўз таъсирини ўтказа олган.[8]

Айнан Уйғониш даврида Европада театрлар тараққий қилиб, саҳналарида ижодкорларнинг асарлари намоён қилина бошланган. Натижада, жамиятда бўлаётган ўзгаришлар саҳна орқали кенг оммага намоён қилинган. Театр инсонларнинг онгининг тез ривожланишига ижобий таъсир қила олган.

Европа ренессансининг асосий манбалари юнон ва шарқ маданияти бўлган бўлса ҳам, унинг ижодкорлари европаликлар эди. Улар мавжуд тузумни кескин танқид қилмаган ҳолда бир қанча ўзгаришлар шамолини кирита олган.

Эндиликда Европа зиёлилари илоҳий билимлар билан биргаликда дунёвий фанларни ҳам ўргана бошлаган.

Ҳозирги кундаги европалик олимларнинг Шарқ илм-фан юкутлари Европага қандай кириб келганлиги тўғрисида бир қанча қарашлари мавжуд. Хусусан, айрим тадқиқотчилар Шарқ илм-фани Европага салиб юришлари орқали кириб борган десалар, яна бошқа бир гуруҳ олимлар эса қитъага илм фан Испания орқали тарқалган деган тўхтама келган. Учунчи гуруҳ тадқиқотчилари эса, Европага Шарқ илм-фанининг кенг тарқалишида италиялик савдогарларнинг ўрни беқиёслигини таъкидлайдилар. Нима бўлган тақдирда ҳам Шарқда вужудга келиб, узоқ йиллар шаклланган илм-фан Европага тайёр ҳолатда кириб борган. Лекин Шарқ илм-фанини тезликда Европада тарқалишига ўша вақтдаги диний мутассиблик йўл қўймаган.[1]

Илк уйғониш даври вакиллари ҳам ўз қарашларини кўп ҳолларда илм-фан орқали эмас, балки санъат асарлари билан намоён қилишга ҳаракат қилишган. Яна шуниси ҳам эътиборлики уларнинг кўплари динни жуда қаттиқ ҳурмат ҳам қилган. Шундай бўлса ҳам-ки, улар ўз меҳнати орқали инсонни улуғлаш кераклигини, нарғи дунёда эмас шу дунёда бахтли яшаш кераклигини одамларга кўрсатишга уринган.

XIV асрда Европада бошланган ренессанс ҳали тўла маънодаги инқилоб эмас эди. Ренессанс ўз навбатида XV-XVI асрларда ўзининг юқори нуқтасига чиққан. Айнан ренессансининг XV асрларга келганда тараққий қилишига Осиёнинг Шарқий қисмидаги бўлган ўзгаришлар ҳам ўз таъсирини кўрсатган.[9]

Европада илм-фандаги ўзгаришлар асосан XV аср охири XVI аср бошларидан бошланган десак хато қилмаган бўламиз. Чунки бу даврга келганда христиан дини Европанинг бир қанча давлатларида ўзининг ҳукмронлик мавқеини

деярли йўқота бошлаган эди. Шундай вазиятда диний ақидапарастликка қарши илм-фан зарбаларини бера бошлаган. Гапимизнинг исботи сифатида Николай Коперникнинг ерни кўёш атрофида айланишини тарғиб қилишини келтиришимиз мумкин. Николай Коперникдан кейин, XVI ва XVII асрларда Жардоно Буруно ва Галелио Галелейнинг илм-фан соҳасидаги ютуқлари ҳақиқий маънодаги инқилоб эди десак хато қилмаймиз.

Европага ренессанс даврида эришган ютуқлари унга кейинчалик барча соҳаларда дунёнинг қолган қисмига қараганда тез ривожланиш имконини берган. Лекин бир савол туғилади, Европада ренессанси тараққиётига XIV аср охири XV аср бошларида Яқин Шарқда бўлган сиёсий жараёнларнинг таъсири борми ёки йўқми? Бу саволга ҳамма тарихчилар ҳар хил тарзда жавоб беради. Шу ўринда гап катаётган даврда Яқин Шарқдаги сиёсий вазиятни қисқача мулоҳаза қилиб ўтсак, XIV аср 80-йиллар охири 90-йиллар бошларида бу минтақага Шарқдан Амир Темурнинг катта тезлик билан кириб келиши бу ердаги сиёсий жараёнларни анчагина чигаллаштириб юборди. Амир Темурнинг минтақадаги сиёсий вазиятни ўз қўлига олиши Усмонли султони Боязид I билан муносабатларини чигаллаштириб юборган. Амир Темурнинг Боязид устидан қозонилган ғалабаси нафақат минтақа халқларига қолаверса, европаликларга ҳам катта ижобий аҳамият касб этган.

Амир Темурнинг Боязид устидан эришилган ғалабаси эндигина уйғониш даврини бошдан кечираётган Европа дардига ҳақиқий малҳам бўлган. Чунки, Боязид бошлиқ турклар катта тезликда ғарбга қараб ҳаракатланаётган, денгизда эса Италия шаҳар-давлатлари манфаатларига қарши оммавий ҳаракатларни бошлаб юборган эди. Амир Темурнинг эришган ғалабаси натижасида туркларнинг ғарбга ҳаракатларини ярим асрдан ортиқ вақтга тўхтатишга сабаб бўлди. Бу вақт давомида Европа Ренессанси ҳар тамонлама шаклланиб ўзининг тараққиёт чўққисига кўтарила олган.

Амир Темурнинг сайи-ҳаракатлари натижасида Шарқ ва Ғарб ўртасида яхши алоқалар йўлга қўйилди. Сиёсий алоқалар билан ўз навбатида маданий соҳадаги муносабатлар ҳам тараққий қила борди. Амир Темур бошлаб берган анъананинг унинг ворислари ҳам давом эттирган. Мирзо Улуғбек томонидан бошланган илм-фан соҳасидаги ютуқлар, бевосита унинг шогирди бўлмиш Али Қушчи орқали Европага тарқалган. 1472-йилда Али Қушчи Истанбулга боради. Унинг фаолияти ҳақида жуда кўплаб турк тарихчилари ўз фикрларини билдириб ўтган. Турк олим Мустафо Качар маълумотича, Али Қушчи Истанбулда устози саналган Мирзо Улуғбек тадқиқотларини давом эттириш билан биргаликда унинг астрономияга оид асарларини бутун Европага ёйилишига ҳам катта ҳиссасини қўшган. Айнан XV асрда Али Қушчини Истанбулда астрономик кузатишлар олиб бориши эндигина илм-фан соҳасида оёққа тураётган Европага катта мадад бўлган. Хусусан, XVI аср Европада логаритм ихтирочиси сифатида танилган Напиер ҳам Али Қушчи асарларини кунт билан ўрганган. Ҳатто Европанинг машҳур астрономларидан бири Коперник ҳам унинг асарларини мукамал билган[5].

Николай Коперник полшалик машҳур астроном бўлиб, у тахминан 1516-йилда ўзининг “Кичик изоҳ” номли рисоласида ўзинг таълимотини гипотеза кўринишида ҳавола этган. Коперникнинг астрономия соҳасида катта ютуқларга эришишида Али Қушчи орқали Европага тарқалган Мирзо Улуғбекнинг “Зиж”и ҳам таъсири сезиларли бўлган[5].

Али Қушчининг Истанбулдаги фаолияти орқали темурийлар ренессанси

Европа ренессансининг янада ривожланишига ўз таъсирини ўтказганлигини кўришимиз мумкин. Таниқли тарихчи олим Ашраф Аҳмедов маълумотида кўра: 1453-йили турклар тамонидан Истанбулнинг эгалланиши бу ерда ғарб ва шарқ маданиятининг яна бир бора тўқнашишига ҳам сабаб бўлган. Айнан шу даврда европаликларнинг шарқ илмига бўлган қизиқиши ошиб бораётган эди. Истанбул шаҳрида Италия, Германия, Австрия ва Голландиядан астрономик ва математика мутахассислари ҳам тўпланган эди. Али Қушчи сабоқларидан Европа давлатлари ичида биринчилардан бўлиб Германиядан келган ёшлар баҳраманд бўлган. Натижада XV аср охиридаёқ Улуғбек ва унинг “Зиж” и ҳақидаги маълумотлар бутун Европа бўйлаб тарқала бошлаган.[5]

XV асрда бошланган буюк географик кашфиётларнинг самарали чиқишида ҳам Мирзо Улуғбек ва Али Қушчининг инкор қилиб бўлмас хизматлари бор. Чунки денгизчилар ўзлари учун нотаниш жойларда юлдузларга қараб йўл топишида айниқса Мирзо Улуғбекнинг “Зиж” и катта аҳамият касб этган.

Хулоса. Юқорида келтирилган маълумотларни таҳлил қилган ҳолда Амир Темур ва Темурийларнинг Европа ренессансига таъсири сезиларли даражада бўлган. Шунинг учун ҳам Европа ренессансига ўзининг ижобий таъсирини ўтказа олган Амир Темур тарихи XV асрдан бошланиб ҳозирги кунгача Европа тарихчилари томонидан синчиковлик билан ўрганиб келинмоқда. Шунинг учун ҳам Европа ренессанси ривожланишига таъсир ўтказа олган Амир Темур тарихи ҳақида европалик тарихчиларнинг келтириб ўтган маълумотларини қиёсий таҳлил орқали ўрганиш мақсадга мувофиқ иш бўлади.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абрамсон М. Л. От Данте к Альберти / Отв. ред. З. В. Удальцова; АН СССР. — М.: Наука, 1979. —С.8.
2. Элимов Лочин. Улуғбек илмий меросини Ғарбга ёйган аллома // Kutubхона.uz №4 (48) 2020. —Б. 43.
3. История искусства: Ренессанс. — М.: АСТ, 2003. - с.12.
4. История зарубежной литературы. Средние века и Возрождение. — М.: «Высшая школа», 1987.
5. Маккай Л. Мир Ренессанса. Будапешт, 1984.
6. Панофский Э. Ренессанс и «Ренессансы» в искусстве Запада. М., 1998.
7. Затюпа С. В. Ренессанс: точка отсчета. История западноевропейского искусства XIV – XVI веков. По материалам частной коллекции. - М., Центр Искусств. Москва, 2020. —С.8.
8. Яйленко Е. В. Итальянское Возрождение. — М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. — с.18.
9. Хрестоматия по истории западноевропейского театра. Т. 1. М., 1953. Эстетика Ренессанса. Т. 1—2. М., 1981.